

KONIEC MIASTA ANTYCZNEGO NA BLISKIM WSCHODZIE*

W ciągu ostatnich lat dziesięciu odbyło się kilka konferencji i pojawiło wiele opracowań dotyczących przemian Bliskiego Wschodu na przełomie antyku i czasów Islamu, tj. w VI/VII wieku n.e. Na Uniwersytecie Harvarda przygotowywana jest nawet encyklopedia tej epoki. W tej zbiorowej refleksji przyjął się na ogół pogląd, że widoczny upadek miast w tym okresie nie był skutkiem podboju arabskiego, jak dawniej sądzono, ale został już dopełniony w wieku VI w wyniku rozkładu antycznego *polis* w czasach Justyniana.

Nie ma rzecz jasna wątpliwości, że zmiany narastały stopniowo i miały wiele przyczyn. Z drugiej strony jednak podbój arabski, odcinając Wschód od Europy, rozbił gwałtownie trwającą przez lat tysiąc jedność świata śródziemnomorskiego, jak to już zauważył Henri Pirenne. Rozdzielił on przy tym świat Zachodu, wówczas od dawna pozbawiony już prawie życia miejskiego, od Wschodu, gdzie miasta okresu rzymskiego trwały nadal, chociaż mocno odmienione.

Trudno o większą różnicę niż między antycznym *polis* a arabską *medina*. By ująć rzecz w uproszczeniu, miasta rzymskiego Cesarstwa cieszyły się samorządem, sprawowanym przez wielkich właścicieli ziemskich, którzy rywalizowali między sobą w fundacjach i rozdawnictwach na rzecz swej małej ojczyzny. Stąd antyczne ruiny Bliskiego Wschodu pełne są kolumnad, bazylik, łaźni, teatrów i świątyń ofiarowanych przez tę grupę społeczną, która jednak praktycznie zanikła w VI wieku. Nowymi sponsorami stali się natomiast biskupi, nic więc dziwnego że budowle monumentalne późnego antyku to prawie wyłącznie kościoły.

Podobnie w mieście islamskim budynki publiczne to meczety, często fundowane przez władcę. Głównym rysem tych miast jest jednak bazar, arabski *suaq*, pozbawiony wszelkich cech monumentalizmu. Dominującą grupą ludności w mieście islamskim są kupcy, którym obce są polityczne ambicje dawnych oligarchii. W miejsce prostokątnej siatki ulicznej i wystawnych rezydencji pojawia się charakterystyczna do dziś dla Wschodu malownicza płatanina zaułków i ukrytych przed obcym nieregularnych podwórek.

Przemiany tkanki antycznego miasta opisał pierwszy w latach trzydziestych Sauvaget; nie był jednak w stanie datować swojej teoretycznej rekonstrukcji. Większość monumentalnych budowli antyku, z oczywistym wyjątkiem świątyń, istniała jeszcze i często funkcjonowała przez cały wiek VI, a niektóre przetrwały do dzisiaj,

* Pełny tekst artykułu ukazał się w grudniu 1997 pt.: *The Oriental City and the Advent of Islam in: Die orientalische Stadt: Kontinuität, Wandel, Bruch, I. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft, Halle 1996*, G. WILHELM ed., Saarbrücken 1997, p. 339-50.

popadając stopniowo w ruinę. Łatwiej natomiast datować późne budowle powstające na nawierzchni antycznych ulic, toteż stanowią one lepszy wskaźnik zmian w strukturze urbanistycznej.

Ostatnie wykopaliska w Dżerasz i w Pelli w Jordanii, oraz w Apamei i w Palmyrze w Syrii, wykazały pełną zgodność losów tych miejscowości we wczesnych czasach arabskich: wszystkie przetrwały jako miasta i wszystkie zostały opuszczone w początku IX wieku. W ostatnim okresie istnienia wszystkie nabrały już typowych rysów miasta orientalnego. Odnajdziemy te rysy także w nieregularnym planie założonego przez zdobywców miasta Fustat, poprzednika Kairu.

Natomiast te same wykopaliska w Syrii i Jordanii wykazały przetrwanie struktur antycznych do końca panowania bizantyńskiego. Uboga i chaotyczna zabudowa na bruku ulicznym pojawia się dopiero w okresie muzułmańskim, i to nie od razu. Badania Marii Krogulskiej i Marka Stępniewskiego w Wielkiej Kolumnadzie w Palmyrze wykazały, że rzędy sklepów pośrodku tej ulicy powstały dopiero na przełomie VII/VIII wieku. Jest to jedyny znany jak dotąd przykład wczesnoarabskiego *suqu*, zgodny całkowicie z błyskotliwą intuicją Sauvageta. Podobnie lub tylko nieco wcześniej datować można degradację monumentalnej zabudowy w Apamei i w Gerazie.

Miasta rzymskiej Syrii przetrwały więc podbój arabski bez widocznych zniszczeń i w dobrej kondycji gospodarczej. Wojny, trzęsienia ziemi i morowa zaraza nie przyniosły zauważalnego wyludnienia i upadku, wbrew częstym a głośnym twierdzeniom. Pojawienie się *suqu* oznacza raczej rozkwit handlu i rzemiosła, a zaniedbanie monumentalnych portyków triumf klasy średniej.

Powszechny dawniej pogląd o upadku miast na skutek arabskiego podboju okazał się niemożliwy do utrzymania w świetle nowszych badań nad ceramiką Jordanii, zwłaszcza J. Sauera, który proponował jako przyczynę opuszczenia niektórych miast Lewantu przeniesienie stolicy kalifów do Bagdadu (762 r. n.e.). Nasze wykopaliska w Gerazie i Palmyrze, potwierdzone później przez innych w jordańskiej Pelli, a także w Dehes i w Serdżilla w płn. Syrii, wykazały jednak, że wyludnienie tych miast nastąpiło dopiero w początku wieku IX.

Przyczyny tego zjawiska są z pewnością złożone. Być może wolno jednak przywołać fakt, że w okresie od 820 do 890 nastąpiło wyraźne zubożenie skarbów monet arabskich znajdujących w Rosji i Skandynawii. To osłabienie więzi handlowych z arabskim Wschodem przyczyniło się być może do najazdów Wikingów na Zachodnią Europę; z pewnością oznacza ono kryzys gospodarczy na ziemiach kalifatu.

Literatura:

- AS^CAD, KH., STĘPNIOWSKI, F.,
1989 *The Ummayyad Suq in Palmyra*, DaM 4, p. 205-223.
- BALTY, J.-CH.,
1977 *Les grandes étapes de l'urbanisme d'Apamée sur l'Oronte*, Ktema 2, p. 3-16.
- BALTY, J.-CH.,
1984 *Notes sur l'habitat romain, byzantin et arabe d'Apamée. Rapport de synthèse in: Colloque d'Apamée de Syrie. Bilan des recherches archéologiques 1973-1979*, J.CH. BALTY ed., Bruxelles, p. 471-501.
- BARNISCH, S.,
1989 *The transformation of classical cities and the Pirenne debate*, JRA 2, p. 385-400.
- BROWN, P.,
1971 *The World of Late Antiquity*, London.
- CAMERON, A.,
1993 *The Mediterranean World in Late Antiquity*, London-New York.
- CLAUDE, D.,
1969 *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, München.
- ELLIS, S.P.,
1988 *The End of the Roman House*, AJA 92, p. 565-576.
- FALKNER, R.,
1993-1994 *Jordan in the Early Islamic Period. The Use and Abuse of Pottery*, Berytus 41, p. 39-52.
- FOSS, C.,
1977 *Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia*, AJA 81, p. 469-86 (reprint: *History and Archaeology of Byzantine Asia Minor*, London 1990).
- FOSS, C.,
1975 *The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity*, English Historical Review 90, p. 721-47.
- GAWLIKOWSKI, M.,
1992 *Installation omayyades de Jerash*, Studies in the History and Archaeology of Jordan 4, p. 357-362.
- HODGES, R., WHITEHOUSE, D.,
1983 *Mohammed, Charlemagne & the Origins of Europe*, Ithaca.
- KAEGI, W.,
1986 *New Perspectives on the Last Decades of the Byzantine Era in: Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, A. BAKHIT, M. ASTOUR eds., Amman, p. 76-87.
- KENNEDY, H.,
1992 *Antioch: from Byzantium to Islam and back again in: The City in Late Antiquity*, J.W. RICH ed., London, p. 181-98.

- KENNEDY, H.,
 1985a *From Polis to Medina: Urban Change in Late Antique and Early Islamic Syria*, Past and Present 106, p. 3-27
 1985b *The Last Century of Byzantine Syria*, ByzF 10, p. 141-183.
 1986 *The Towns of Bilad al-Sham and the Arab Conquest* in: *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, A. BAKHIT, M. ASTOUR eds., Amman 1986, p. 88-99
 1989 *Change and Continuity in Syria and Palestine at the Time of the Moslem Conquest*, Aram 1-2, p. 258-267
- LIEBESCHUETZ, J.H.W.G., KENNEDY, H.,
 1990 *Antioch and the villages of northern Syria in the fifth and sixth centuries* in: J.H.W.G. LIEBESCHUETZ, *From Diocletian to the Arab Conquest*, London, p. 67-90
- LIEBESCHUETZ, J.H.W.G.,
 1992 *The End of Ancient city* in: *The City in Late Antiquity*, J.W. RICH ed., London, p. 1-49.
- MAJCHEREK, G.,
 1995 *Notes on Alexandrian Habitat. Roman and Byzantine Houses from Kom el-Dikka*, Topoi 5, fasc. 1, p. 133-150.
- NORTHEDGE, A.,
 1994 *Archaeology and New Urban Settlement in Early Islamic Syria and Iraq* in: *The Byzantine and Early Islamic Near East*, G.R.D. KING, A. CAMERON eds., Princeton, p. 231-247.
- PEUTZ, P.,
 1992 *The Invisible Conquest. The Ontogenesis of Sixth and Seventh Century Syria*, Copenhagen.
- SAUER, J.,
 1982 *The Pottery of Jordan in the Early Islamic Periods*, Studies in the History and Archaeology of Jordan 1, p. 329-337.
- SAUVAGET, J.,
 1935 *Le plan de Laodicée-sur-mer*, BEtOr 4, p. 100, fig. 8 (schemat teoretyczny powstawania suqu).
- SCANLON, G.T., AL-FUSTĀT,
 1994 *The Riddle of the Earliest Settlement* in: *The Byzantine and Early Islamic Near East*, G.R.D. KING, A. CAMERON eds., Princeton, p. 171-179.
- SHAHID, I.,
 1986 *The Jund system in Bilad al-Sham: its origin* in: *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, A. BAKHIT, M. ASTOUR eds., Amman, p. 45-52
- TSAFIR, Y., FOERSTER, G.,
 1994 *From Scythopolis to Baysan. Changing Concepts of Urbanism* in: *The Byzantine and Early Islamic Near East*, G.R.D. KING, A. CAMERON eds., Princeton, p. 95-115.

VRONIS, S.,

1986 *Aspects of Byzantine Society in Syro-Palestine: Transformations in the late fourth and fifth century* in: *Proceedings of the Symposium on Bilad al-Sham during the Byzantine Period*, A. BAKHIT, M. ASTOUR eds., Amman, p. 53-75.

WALMSLEY, A.,

1992 *Fihl (Pella) and the Cities of North Jordan during the Umayyad and Abbasid Periods*, *Studies in the History and Archaeology of Jordan* 4, p. 377-384

WALMSLEY, A.,

1992 *The Social and Economic Regime at Fihl (Pella) between the 7th and 9th centuries* in: *La Syrie de Byzance à l'Islam*, P. CANIVET, J.-P. REY-COQUAIS eds., Damas, p. 249-261

1995 *Tradition, Innovation, and Imitation in the Material Culture of Islamic Jordan: the first four centuries*, *Studies in the History and Archaeology of Jordan* 5, p. 657-668.

WHITCOMB, D.,

1994 *The Misr of Ayla: Settlement at al-'Aqaba in the Early Islamic Period* in: *The Byzantine and Early Islamic Near East*, G.R.D. KING, A. CAMERON eds., Princeton, p. 155-170.

WHITTON, M.,

1990 *Ruling the Late Roman and Early Byzantine City: a Continuous History*, *Past and Present* 129, p. 3-29.

Ilustracje:

Fig. 1. Schemat przemiany antycznej ulicy kolumnowej w średniowieczny *suq*.
Wg J. Sauvaget 1935, fig. 8.

Fig. 2. Rzeczywisty *suq* z VII/VIII w. odkryty w Palmyrze. Rys. M. Barański.

[illegible]

S. Wikander zgłosił zastrzeżenia, że w czasach przewagi Nephelae nie było ośrodków kultu Arjabyty, a że zał. na cz. kościoła zorientowanego na północ, początek V w. lub też pod koniec IV w. Atur Giusnasp w Sziz, w Az. W tym czasie nie było odgrywania papieża.

...w 203 r. n. e. 324 r. n. e. Władysław Król i S. Szust w Kłajstwie jako nie do pomyślenia po śmierci Arda- na w Natch w swym dziele

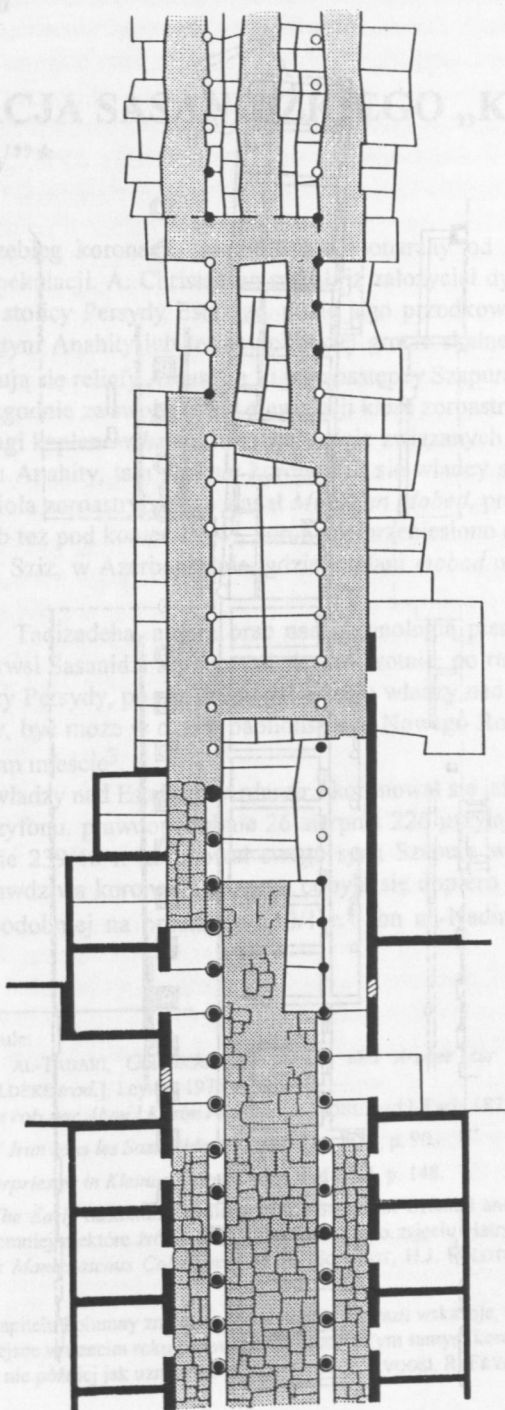

Fig. 1

VRYONIS, S.,

1986 *Aspects of Byzantine Syria and Palestine: Transformations in the late fourth and fifth centuries*. *Proceedings of the Symposium on Billed al-Sham during the Byzantine Period*, Amman, p. 53-75.

WALMSLEY, A.,

1992 *Fihl (Pella) and the Decapolis during the Umayyad and Abbasid Periods*. *Journal of the Jordan Archaeological Society*, 4, p. 377-384.

WALMSLEY, A.,

1992 *The Social and Economic History of Pella between the 7th and 9th centuries*. *Journal of the Jordan Archaeological Society*, 4, p. 385-392.

COQUARD, J.-P.

1995 *Tradition, Innovation, and the Cultural Heritage of Islamic Jordan: the first millennium*. *Journal of the Jordan Archaeological Society*, 7, p. 47-64.

WHITCOMB, D.,

1994 *The Mosaic of Ayla: A Study in the Early Islamic Period in Jordan*. *Journal of the Jordan Archaeological Society*, 6, p. 1-12.

WHITTON, M.,

1990 *Ruling the Roman East: The City of Antioch in the Roman Period*. *Journal of the Jordan Archaeological Society*, 2, p. 1-12.

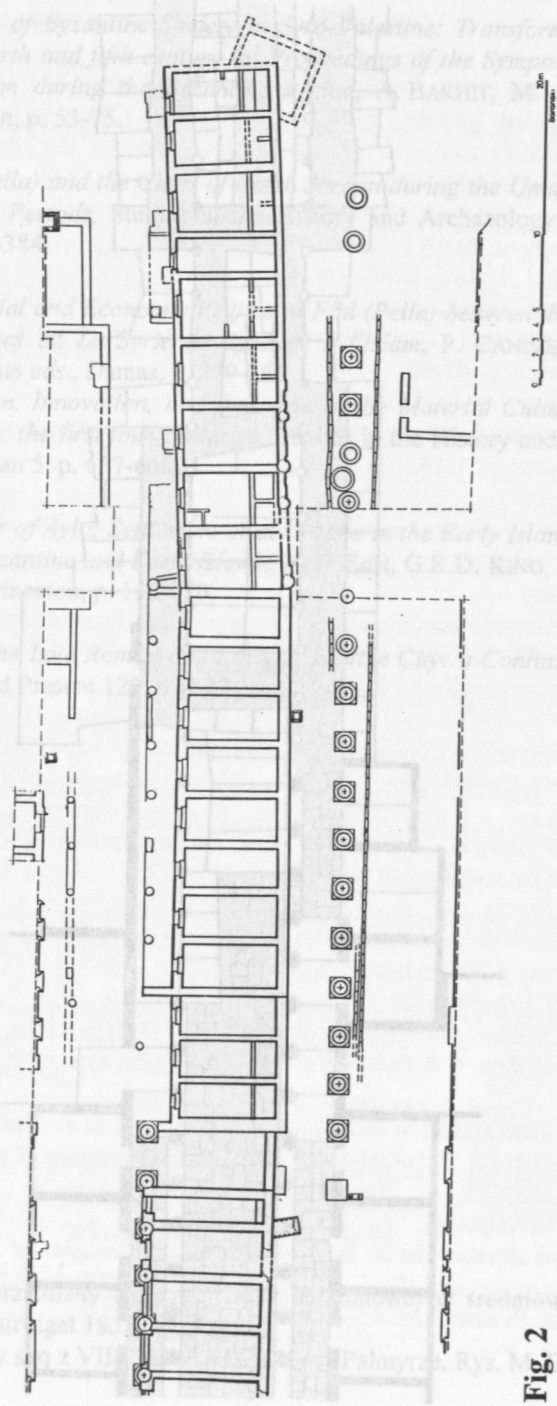

Fig. 2

Ilustracje:

Fig. 1. Schemat planu budynku z VII w. n.e. z Pelly, w południowej części średnio-wieczny suq.

Fig. 2. Rzeczony suq z VII w. n.e. z Pelly, w południowej części średnio-wieczny suq.